

KISZOMBOR

TELEPÜLÉSKÉPI ARCULATI KÉZIKÖNYV

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS
2. KISZOMBOR BEMUTATÁSA
3. ÖRÖKSÉGÜNK
    - Műemlékek
    - Műemléki jelentőségű terület
    - Helyi védett épületek
    - Temető
    - Nem védett értékek
4. TELEPÜLÉSKÉPI SZEMPONTBÓL ELTÉRŐ JELLEGŰ TERÜLETEK
    - Településközpont
    - Falusias beépítések
    - „Egyéb” területek
5. AJÁNLÁSOK
    - Rajzos „sillabusz”
    - Tetők
    - Tagozatok, épületornamentika
    - Ablakok
    - Bejáratok
    - Kapuk
    - Homlokzatképzés
    - Téglaburkolat
    - Napelemek, napkollektorok
    - Árnyékolás
    - Kerítések
    - Lábazatok
6. JÓ PÉLDÁK
7. UTCÁK, TEREK
    - Növényzet
8. REKLÁMOK
9. MELLÉKÉPÜLETEK

BEVEZETÉS

Az építés és ellentétpárja a bontás - hivatali tolvajnyelven: az építéskivitelezési tevékenység - sohasem magánügy, annak az esetek túlnyomó részében valamilyen kihatása van a település összességére. Lakóhelyünk megszokott, egyéni arculata a közösség helyi identitásának alappillére, a jól ismert utcák, terek, helyszínek és részletek sokszor feltűnnek álmainkban, emlékezetünk, s így önazonosságunk fontos részei. Egyáltalán nem mindegy tehát, hogy ebből mit őrzünk meg, s adunk tovább a következő generációknak, mint ahogy az sem, mit teszünk hozzá a kapott örökséghez. Minden apró részletnek jelentősége lehet a "nagy egész" szempontjából, s ez komoly felelősséget ró az építés szereplőire, mert bár "az én házam, az én váram", de ez a "vár" mindenekelőtt a települési szövet alapsejtje is. A település, s így a települési arculat ügye pedig elsősorban a helyi közösség ügye, amelynek jogos igénye, hogy közös örökségével, a falu arculatával, annak formálásával kapcsolatos elvárásait megfogalmazza egyes tagjai, a mindenkori építtetők felé.

A Településképi Arculati Kézikönyv elsődleges feladata, hogy ezen elvárásokat rendszerezett, közérthető formában közvetítse használói számára. Cél, hogy a helyi környezetformálási hagyományok pozitív példáin keresztül ösztönözzön a tradíciók folytatására, megismerésére, de akár meghaladására is. Kiszombor környezeti örökségének, település- és építéstörténetének bemutatásán, tanulságainak számbavételén keresztül jut el a környezetalakítással kapcsolatos elvárások, egyfajta építési "illemkódex" megfogalmazásáig. A történeti példák felvillantása a tendenciák megragadását, a még jelen lévő hagyományok érzékeltetését szolgálja, a Kézikönyv az értékek teljeskörű lajstromba vételére nem vállalkozhat. Viszont jellegénél fogva olyan számvetés, amely pillanatképet ad, hol tart a község építészete 2017-ben és rávilágít, melyek a továbblépés lehetőségei, sürgető feladatai.

A Kézikönyv nem direktíva, sokkal inkább segítség kíván lenni, a benne foglalt rajzos útmutató ajánlásaival demonstrálva a települési hagyományokba illeszkedő építés egy-egy lehetséges módját. Az itt szereplő ajánlások ezért nem kötelező érvényűek, ahogy egy "illemkódex" megsértésének sem jogi következményei vannak.

Szemléletformáló volta mellett ugyanakkor a Kézikönyv fontos "településrendezési eszköz", melynek törvényszabta "kötelessége" a helyi településképi rendelet szakmai megalapozása. E rendelet feladata kötelező érvénnyel szabályozni egyes, a településkép alakításában kiemelt szerepet játszó tényezőket (helyi értékvédelem, településképi illeszkedés, reklám, stb.), illetve meghatározni az Arculati Kézikönyv ajánlásai, elvárásai közül azokat, melyeket az Önkormányzat kiemelkedő jelentőségűnek ítél a településkép pozitív alakulásának szempontjából.

Reményeink szerint Kézikönyvünk nem egy mereven lezárt, egyszeri vállalkozás, hanem nyílt, folyamatos hozzászólást és változtatást lehetővé tevő kezdeményezés. Ahogy a település története is továbbírásra vár, úgy jelen oldalak is egy, az utódok által folytatható, de akár át is írható folyamatos krónika első lapjai csupán. Ezért, ha újabb arra érdemes alkotás születik, az bekerülhet, sőt be is kell kerüljön majd a Kézikönyvbe, hogy ezáltal büszke lehessen rá építtetője, tervezője és kivitelezője, valamint a település egyaránt.

Forrás: csendhegyek.blogspot.hu/2015/01/kiszombor-kalvaria-h.html (Fotós:Tasi Zsolt)

KISZOMBOR BEMUTATÁSA

Kiszombor neve ismerősen cseng az építészetben valamennyire is jártas közvélemény számára, Árpád-kori rotundája a magyar építészettörténet egyik fontos, sokszor felidézett láncszeme. Kevesebben vannak azok, akiknek a Rónayak fémjelezte kisnemesi építészettől meghatározott sajátos környezeti öröksége, sok egyedi vonást felmutató építészete is „beugrik”, holott a településkép a mai napig őrzi a tradicionális torontáli építési kultúra jellegzetes emlékeit. Az itt élők büszkén elmondhatják: az építve rombolás rövidebb-hosszabb korszakait leszámítva, az ősök hagyományához méltó települési környezet formálása a mai napig tart, és talán most születnek a jövő kiszombori „műemlékei” is.

A Kiszomborra jellemző tradíciók gyökerei a település történetének sajátosságaiban keresendők. A falu környékét már a történelem előtti népek megszállták kedvező földrajzi adottságai okán, ittlétüknek azonban kevés nyoma van a mai táj- és településszerkezetben. A középkori Zombor az ország második legjelentősebb vízi útjának, a Marosnak a partján, illetve révének közelében feküdt. A marosi vízi útvonal az ország gazdasági vérkeringésének egyik legfontosabb ütőere volt a korai középkor századaiban. Jelentősége leginkább az erdélyi só szállításában mutatkozott, de pl. a kőnek, fának az építőanyagokban szegény Alföldre juttatása is csak vízi úton volt megoldható. Nem véletlen, hogy a Szent István és a település tágabb környékét birtokló Ajtony közötti végső leszámolásra is az erdélyi só vámoltatása körüli nézeteltérés adott ürügyet. A Tatárjárás, de még inkább a kunok lázadása idején súlyos károkat szenvedett a Maros vidéke, a környék legfontosabb gazdasági központjai, a monostorok egy része végleg elenyészett és általában véve a terület sokat vesztett korábbi jelentőségéből annak ellenére, hogy a folyami szállítás egészen az ország vasúti hálózatának kiépüléséig egyeduralkodó volt a nagy tömegű áruszállításban.
A falu legjelentősebb középkori birtokosai a Csanád nemzetségből származó Telegdiek voltak, akik közül Csanád az esztergomi érseki címet is viselte. Birtoklásuk idején Zombor némiképp kiemelkedhetett a hasonló jobbágyfalvak tömegéből azáltal, hogy központjában állt a földesúri család egyik kúriája. A XVI. század elején készült Lázár deák-féle térkép már ábrázolja a települést, ami azt mutatja, hogy fejlődése során eljutott a kisebb mezővárosok szintjére. E lassú fejlődési folyamatot akasztotta meg a Török Hódoltság, amikor a lakosság is hosszabb időre elmenekült. Óvatos visszatelepülésük 1647-ben indult meg.

A falut újratelepítő pionírok először a Régi Makai út (Móricz Zsigmond u.) környékének a templom felé eső részét szállták meg. Az itt kialakult településrész neve - Susán - arra utal, hogy a beköltözők egy része délszláv nemzetiségű volt. A romokat megülő telepesek a 15 éves háború pusztításainak dacára még találkozhattak a XVI. század, illetve az azt megelőző időszak településszerkezetének maradványaival. Fennállt a templom, talán megvoltak a Telegdiek udvarházának romjai és vélhetően az országutak nyomvonala sem sokat változott. Mindez talán megengedi azt a feltételezést, hogy a mai szerkezet legősibb rétegeinek eredete még a kora újkor századaiba nyúlik vissza.

A falu szempontjából különlegesen szerencsétlen történelmi körülmény volt, hogy az ország nagy részének török alóli felszabadítását lezáró karlócai béke (1699.) után a Temesköz továbbra is az Oszmán Birodalom része maradt, a Maros pedig határfolyó lett, így a folyó mente újabb két évtizedig végvidékké vált.

A pozsareváci béke után kamarai birtokká váló település kincstári adminisztrátorok irányítása alá került, egy volt az egykori határőrkerületek helyén létrejövő állami uradalmak sok száz falva között. A XVIII. század közepére kezdett beépülni a mai Nagyszentmiklósi út két oldala is. Így igen sajátságos kétágú struktúra jött létre, amelyet a népnyelv egyszerűen, de igen találóan Gatyaszárnak nevezett el. A „szárak” érintkezésénél állt a templom és közöttük kertek, rétek húzódtak. A templomtól nyugatra, ahol a Szeged felől érkező út kettévált, orsó alakú teresedés feküdt, valószínűleg az árucsere, piacok helyszíne. E terület egy része később beépült a Rónayak kúriáival (volt Gólyafészek vendéglő, Rónay Tibor féle kúria, beépítetlenül maradt része pedig a falu főterévé vált.

Az 1762-ben érkezők a falu déli részén hozták létre Kisteleket a Gatyaszár déli ágához csatlakozva. Ez a betelepülés spontán jellegű lehetett, legalább is erre utal Kistelek halmazos, nőtt jellegű szerkezete. A falu többi részétől élesen elütő hálózatban a halmazos települések jellegzetes elemeivel találkozhatunk. Az utcák a falu széle felé a levél erezetéhez hasonlóan ágaznak el, sőt az Ady-Porgányi-Ladányi utcák metszéspontjában megtalálható a magyar halmaztelepülésekre oly jellemző, szélkerék alaprajzú térbővület is. Ide az utcák a sarkoknál „érintővel" futnak be, „megforgatva, perdületet adva" a térnek. A hangulatos kis teresedés – hazai analógiák alapján – egy szárazmalom, vagy fontosabb kút helyén jöhetett létre. A szabálytalanul álló házak eredetileg kerítetlenek lehettek, a közöttük lévő csapások helyén rögzülhettek idővel a mai utcák. A Porgányi, Kürt és Ladányi utca környéke archaikus szerkezeti jellemzőivel Kiszombor különleges atmoszférával rendelkező része.

A XVIII. század utolsó negyedében rendkívül jelentős változás történt a falu életében. 1781-ben egy bécsi árverésen Oexel Mátyás József nagyszentmiklósi sörgyáros vette meg Zombort. Ez igen sokat jelentett, hiszen a személytelen és bürokratikus központi irányítás helyett magánbirtok, az Oexel – később a Rónay nevet felvett – család birtoktestének központja lett. A középnemesi rangú Rónayak több tagja építtetett rezidenciát, gazdasági épületeket a faluban, ami önmagában is lendületet adott a fejlődésnek, amelyet az 1848-49. évi szabadságharc idején a szerb szabadcsapatok dúlása tört meg, ekkor a lakosság Makóra menekül. Visszatérve jórészt üszkös romokat találnak házaik helyén, amelyek 2/3 része leégett.

A XIX. század elejéig elejére a gyorsan növekvő falu kinyújtotta csápjait az Óbéba és Szeged felé vezető utak mentén is, kialakítva ezzel jellegzetes, kelet-nyugat irányban nyújtott, négyágú csillag formáját. A „csillag” szárai közé feszülő hálózat azonban nem halmazos szerkezetű, az utcák nagyjából egyenes vonalvezetésűek és a telkek kiosztása is szabályosságra törekvő. Ebből következően valószínűsíthetjük, hogy a belterület XVIII. század utolsó harmadában kialakuló része az uradalom tudatos telepítő szándékának és az ehhez kapcsolódó „településrendezési” tevékenységnek köszönheti létét, amely a Rónayak megbízásában álló földmérő vezetésével folyhatott.

A Rónay uradalom, amelynek a XVIII. század végén a falu oly sokat köszönhetett, száz év múlva szorításával már akadálya volt az egykori jobbágyok földhöz jutásának, így a társadalom ezen része elszegényedett. A XX. század első negyedében Kiszombor fejlődését – talán helyesebben: növekedését ez a sajátos társadalmi, gazdasági kényszerhelyzet határozta meg. A környék uradalmi majorságaiból beköltöző cselédségnek és nincstelen rétegeknek kellett olcsó házhelyet biztosítani. Ez a község mellett található kedvezőtlen szerkezeti és természeti adottságú területek kiosztásával történt meg. A parcellázásokkal a belterület ismételten megduplázódott, súlyos szerkezeti torzulásokhoz vezetve, amint ezt már a kortársak is érzékelték. A falutól nyugatra fekvő szőlőskertek helyén 1910 körül kialakult Szőlőtelep még viszonylag széles sávon érintkezett a település törzsterületével, de súlypontja így is igen messzire került a központtól. A vasút mellett, Makó felé helyezkedik el Újtelep, ahol a telkek kiosztását 1922-ben kezdték meg. A Nagyatádi Szabó féle földreform során létrejött telep hiába fekszik közelebb a centrumhoz, mert két keskeny sávon érintkezik csak a beépített terület többi részével, így attól teljesen elszakad.

ÖRÖKSÉGÜNK

A környezeti örökség bemutatása rendkívül fontos az Arculati Kézikönyv deklarált célkitűzéseinek elérése szempontjából. A falu topográfia adottságaiból, történeti-társadalmi fejlődéséből következő sajátosságok, a Kiszomborra jellemző egyedi jegyek, hangulati tényezők, a múlt és a jövő "genetikai kódjainak" megismerése és megértése nélkül nem lehetséges meghatározni azokat az elvárásokat, melyek teljesülésétől a környezetbe, hagyományokba illeszkedő építés megvalósulását várjuk. Ki kell jelölni a fenti értékeket hordozó azon építészeti, településképi elemek körét is, legyen az településszerkezeti sajátosság (utcavezetés, teresedés, utcakép, stb.), vagy építészeti elem (épületek, háztípusok, jellegzetes építőanyagok, kerítések, kapuk, szobrok, kutak, stb.), amelyek fenntartása, átörökítése – azaz: védelem alá helyezése - okvetlen szükséges a település önazonosságának fennmaradásához. Mindezen túl a fejezet szeretne mozgósító, szemléletformáló jellegű is lenni, hogy a védett, valamint a nem védett, de értéket hordozó örökségi elemek megmaradásának jelentősége tudatosuljon a lakosságban, építtetőkben és Kiszombor lakói megismerjék és elismerjék értéknek építészeti múltjuk fennálló emlékeit.

A társadalom identitás-keresésének legelső, markánsan artikulálódó szintje a település. Alapvető fontosságú ezért a helyi értékek, erőforrások feltárása, kiaknázása. Egy-egy település épületekben megőrződött múltja, a felhalmozódott környezeti értékek mind-mind ilyen erőforrás még akkor is, ha hatásai csak közvetett módon érzékelhetők. Az elmúlt korok értékeinek megőrzése, illetve feltárása, az építészeti folyamatosság fenntartása az egyik leghatásosabb eszköz egy település arculatának – divatos, mai szóval: imázsának – kialakítására. A múlt alkotásai időhöz és helyhez kötik a ma építészeti produktumait is. A genius loci hordozói, eltűnésükkel olyan érték megy veszendőbe, melynek pótlása semmilyen archaizálással, hamisítással nem lehetséges, egészen addig, míg az "új"-ból "régi" nem lesz.

MŰEMLÉKEK

Az épített örökség leginkább exkluzív „darabjai” az országos védettséget élvező műemlékek, ezekben Kiszombor dél-alföldi viszonylatban gazdagnak számít, mondhatni a román kortól az eklektikáig terjedő 6-700 év majd minden stílusirányzata képviselt országos védettségű (mű)emlékei közt. Ezek a történeti épületállomány tömegén belül a „jéghegy csúcsát” jelentik kiemelkedő építészeti, vagy történeti, néprajzi jelentőségük okán. Számukat mindenekelőtt a hivatalos örökségvédelem aktuális tendenciái határozzák meg. Az elmúlt évtizedekben a műemlékes szakma erősen „középkorcentrikus” volt, legfőbb értéknek az eltelt időt tekintette. Mindez változóban van, így folyamatosan kerülnek országos védelem alá „újabb” korok kiemelkedő épületei is.

Ami a települést építészeti és történeti szempontból igazán fontossá teszi, az az egykori – mára lebontott – barokk templom szentélyeként fennmaradt körtemplom – rotunda. A rotundák a hazai román építészet jellegzetes csoportját alkotják, amely ugyan nem tekinthető általánosan elterjedt, mindennapi építészeti formának, de az ország viszonylag sok helyén megtalálható. A kiszombori a körtemplomok két legalapvetőbb altípusa – kívül-belül kör alaprajzú, szentéllyel bővített és kívül kör, belül hatkaréjos alaprajzú – a jóval ritkább második csoportba tartozik. Legközelebbi, az ország mai területén fennmaradt, párhuzama a bodrogközi Karcsa református templomának szentélye. A rotundák elterjedését többen többféleképp magyarázzák. Egyesek szerint Nagy Károly aacheni palotakápolnájának mintájára alakultak ki, míg mások Bizánc alapvetően centrális jellegű építészetének hatását hangsúlyozzák. Vannak, akik úgy vélik: a kör alaprajzú épület falainak kitűzése a legegyszerűbb, csak egy karó és madzag kell hozzá. A középkori Zombor központi szerepét jelzi templomának igényes építészeti kiképzése, illetve festészeti díszítése is, amely a kegyúri jogokat gyakorló Telegdiek bőkezűségét bizonyítja. A neoromán katolikus templom hajójáról leválasztott rotundát a valaha méltán világhírű magyar műemlékvédelem gyakorlatának megfelelően állították helyre az 1980-as években. Ekkor tárták fel a bejárati előcsarnok alapfalait és a helyreállítás során épült a ma látható, középkorihoz hasonló fedélszék is.

A rotunda építése után bő ötszáz évvel, a XIX. század közepén jelennek meg további, napjainkra is fennmaradt épületek, a falu kis- és középnemesi rétegének – elsősorban a Rónay család különböző ágainak – lakóhelyei és gazdasági épületei, a kúriák és magtárak. Ez az alapvetően klasszicista stílusú kisnemesi, kuriális építészet Kiszombor központjának képét döntő módon határozza meg, s egyben olyan jellemvonásnak tekinthető, amely alapvetően megkülönbözteti a falu arculatát más Dél-alföldi településekétől.

A község centrumában, viszonylag koncentráltan elhelyezkedő hat műemlék meglepően egységes kialakítású, ezért sokan feltételezik, hogy azok egyetlen kéz alkotásai. Korábban tervezőjükként elsősorban a makói megyeháza terveit is jegyző Giba Antal Csanád vármegyei földmérő neve merült fel, de az újabb kutatások szerint nagyobb a valószínűsége Szathmáry Sámuel Torontál vármegyei földmérő közreműködésének. A legszembetűnőbb közös vonás a homlokzatok ív-pillérsoros megoldása, amely még a néhány évtizeddel később épült „tornyos” Rónay kastély középrizalitján is előfordul.

A klasszicista műemlékek közül a legkülönlegesebb az emeletes magtár. A feltűnően igényes kialakítású gazdasági épület ív-pillérsoros homlokzata nagy hasonlóságot mutat a közeli Mezőhegyes kamarai építkezéseinek Hild József nevével fémjelzett korszakában készült emlékeivel. Hild a magyar klasszicizmus nagy hatású, nemzetközi jelentőségű építésze volt, így a kiszombori épületek esetében is okkal feltételezhetjük az előképek között alkotásait. A szerkezetiséget hangsúlyozó, az épület arányait szem előtt tartó, azonban részleteiben puritán architectúra kiválóan alkalmas volt arra, hogy a korabeli magyar technikai és gazdasági viszonyok között is maradandót alkosson. A kiszombori magtáron egyedi jellegzetesség a timpanonnal koronázott, íveken nyugvó középrizalit a kocsialáhajtóval, amely a kúria és kastélyépítészetre jellemző inkább. A magtár a község központjának meghatározó épülete, jó állapotban van és funkciója is megfelelő – magtár ma is.

A XIX. század közepén épült ház (egykor Gólyafészek vendéglő) igényesen, az örökségvédelmi elvárásoknak megfelelően felújított műemlék, méltó a falu markáns környezeti örökségéhez, jó példaként szolgál minden hasonló beavatkozás számára. Pillanatnyilag mintegy épületszoborként helyezkedik el parkosított környezetében, portájának egykori kiterjedése, eredeti környezeti kapcsolatai kevéssé érzékelhetők a teljesen átjárható, feloldódott telekszerkezetű tömbben.

Mennyire időtlen, mennyire nyugodt a klasszicizmus hangvétele! A magyar vidék jellegzetes, mindig magáénak érzett stílusa köszön vissza a Rónay Aladár-kúria részletein, amelyet valószínűleg Szathmáry földmérő tervezett. Néhány ókori ihletésű építészeti elem használatával és a klasszikus arányok szigorú megtartásával is tekintélyt parancsoló, mégis derűs épületet tudtak emelni.

Valamikor 1840 körül magtárnak épült a földszintes irodaépület is. Utcai homlokzatának egyetlen dísze a falu klasszicista ihletésű építészetére oly jellemző ív-pillérsor, amelynek pillérközeibe később nagyobb ablakokat vágtak, így az épület inkább lakóház jelleget öltött. Nyugodt, horizontális tömege, hatalmas tetőfelülete határozott, szinte kisvárosias ízű hézagosan zártsorú térfalat képez a szomszédos, hasonló jellegű épületekkel együtt.

Eredetileg Rónay Nina részére kúriának épült ez a különleges objektum is, emeletén magtárral, ami eléggé ritka megoldás. Mindezt elsősorban a források tanulmányozása után tudhatja meg a laikus, mert a – lakóinak szomorú sorsa miatt „elátkozott” - házat az idők során (már a XX. század elején) teljesen kiforgatták eredeti mivoltából és különféle gazdasági funkciókra használták. A homlokzat nyomelemeiben fennmaradt részletei alapján a többiekhez hasonló, igényes, ám egyszerű részletképzésű klasszicista emlék a XIX. század közepe tájáról.

A Rónay Tibor-kúria Rónay Aladár rezidenciájánál kevésbé reprezentatív, noha sok hasonló vonással rendelkezik és építési idejük is megegyezik pár év eltéréssel. Az utcai és udvari oldalán középrizalittal, azon timpanonnal tagolt épület részleteiben viszont gazdagabbnak hat. Főhomlokzatának provinciális ión pilaszteres díszítése csak itt fordul elő Kiszomboron és udvari tornácának kialakítása is a helyi klasszicista emlékektől eltérő, egyenes lezárású. Az államosítás óta Tsz. irodaként és vendéglőként üzemel, ebből kifolyólag udvari homlokzatához igénytelen bővítmények épültek és mára állaga is leromlott.

A Rónay Tibor és Aladár kúriái között elhelyezkedő egykori magtár valamikor az utóbbi gazdasági épülete volt, kisebb park szélén, a porta hátsó telekhatárán állt. Ma a helytörténeti gyűjteménynek ad otthont, állapota kiváló, példamutató. Az 1800-as évek első felében épülhetett és az Óbébai úti kétszintes magtárépület kistestvéreként hat, bár inkább a népi építészet jegyeit viseli magán, mint a „hivatalos” klasszicizmusét.

A klasszicista tradíciók folytatója az 1859-ben felépült Rónay-kastély is, a településen már-már hagyományosnak tekinthető ív-pillérsoros homlokzatával, timpanonnal koronázott középrizalitjával. Összképét mára a romantikára utaló motívumok határozzák meg, így a véghomlokzatához kissé szervetlenül csatlakozó torony és az ablakkeretezések részletei, amelyek valószínűleg egy XX. század elejére tehető átépítés eredményei. Az eredeti épület és a torony stiláris és tömegformálási ellentétét a kastély tervezője nem tudta feloldani, a két épületrész csatlakozásának átmenetei nincsenek kiérlelve. A főtömeg – néhány romantikus részlet ellenére is – alapvetően klasszicista nyugalma és a mozgalmas, fiatornyaival a középkori várépítészetet megidéző torony ellentétének feszültsége ma is pontosan érzékelhető az épületen. Valamikor nagyobb park terült el a kastélytól északra, ezt azonban nyom nélkül eltüntették a II. világháború óta eltelt évtizedek. A sajátos, szokatlan formaképzésű kastély összetéveszthetetlen tornya uralja a faluképet és a külterületek, így a 43-as főút felől Kiszombor egyedi sziluettjének fő letéteményese (a hidroglóbusz mellett), amely különleges építészeti világával felkelti a figyelmet a település iránt. Éppen ezért különösen fájó a kastély és környezete végletekig leromlott állapota.

A „tornyos” kastélynál évtizedekkel korábbi a Rónayak eredeti rezidenciája, amely annak melléképületeként maradt fenn, s ha lehet még siralmasabb állapotú: eredeti részleteiből szinte semmi nem maradt korunkra, így helyreállítása csak egy alapos épületkutatás után lenne lehetséges. Értő felújítása erősíthetné Kiszombor központjának igen egyedi, a Rónayak kisnemesi építészetétől meghatározott arculatát.

A modern örökségvédelem elismeri a koruk építészeti kultúráját magas szinten képviselő alkotások védelmének létjogosultságát, függetlenül azok építésének idejétől és funkciójától. A dénesmajori uradalmi szeszgyár és malom kiváló példája annak, hogy a gazdasági rendeltetés nem akadálya az igényes formálásnak, sőt lehetőségeket rejt a funkcióból adódó oldottabb, egyedi tömegalakításra. A majorok, mezőgazdasági üzemközpontok külterületen helyezkednek el, így az építészeti formálás minőségének a tájbaillesztés szempontjából is nagy jelentőséget kell tulajdonítani.

Az épületegyüttes a XIX-XX. század fordulójának jellegzetes historizáló stílusában épült, annak az ipari építészetre jellemző, a funkciót a tégla használatával is kifejező „pragmatikus” felfogású változatában. Az összetett, H-alaprajzú épületegyüttes dűlőútra néző felében a szeszgyár, azzal átellenesen a malom helyezkedik el, legjellegzetesebb építészeti részlete az oromzatok kialakítása, középkorias „fiatornyokkal” való tagolása.

MŰEMLÉKI JELENTŐSÉGŰ TERÜLET

Hatalmas rangot, elismerést jelent, hogy a kisnemesi rezidenciális épületek okozta nagy „műemléksűrűség” miatt az illetékes szakemberek szükségesnek látták a falu központjában a „műemléki jelentőségű terület” kijelölését, kevés alföldi település dicsekedhet ezzel. Kiszombor centrumának képét műemlékek sora determinálja, amelyek tehát rendelkeznek törvényszabta „műemléki jelentőségű területtel, műemléki környezettel”, műemlékhez méltó, vagy történetileg hiteles környezettel azonban nem mindig. Paradox módon ugyanis épp a történeti faluközpont eredeti településszerkezete sérült leginkább, a műemlékek legtöbbje légüres térben, települési összefüggéseiből kiszakítva éli napjait jelenleg. Az 1876-os kataszteri térkép szerint a főtér körül három rezidencia is rendelkezett nagyobb parkkal, amelyek a településszövetet fellazítva kiegészítették a beépített területeket. A kastély egykori parkja megsemmisült, a Rónay Aladár-kúriáé csak területileg létezik, míg a Rónay Ernő-kúria kertjének egy részét ma az iskola foglalja el.

A Szt.István tér - József Attila utca - Szegedi út háromszögében álló volt Rónay Tibor és Aladár-kúriák és az egykori magtár gondozott, de meghatározhatatlan határvonalú és státusú közterület jellegű telken, grundon áll, illetve eredetileg intim hatású, árkádos udvaruk ilyenekre néz. Az udvari homlokzat márpedig azért udvari homlokzat, mert nyitottabb mint az utcai, így zártabb környezetet feltételez, ha közterületre forgatjuk eredeti „jelentését” veszti. Szerencsére az egykori park nem épült be, így a telektömb kertészeti rendezésével az eredeti összefüggések érzékeltethetővé válhatnak, nagyrészt helyreállítható a történetileg hiteles környezet.

HELYI VÉDETT ÉPÜLETEK

Kiszombor beépített területének nagyobb részén a XIX. század első felétől a XX. század közepéig tartó mintegy százötven évben emelt, történetinek tekinthető épületállomány dominál. Az épületeknek ez a tömege alapjaiban határozza meg a jellegzetes településkaraktert. Ennek a zömében a „népi építészet", historizáló-eklektika, szecesszió stíluskörébe tartozó épített örökségnek a megőrzése a cél a helyi védelem (egyedi és területi védelem) rendszerén keresztül. Helyi egyedi védelemben részesült mintegy 30 épített örökségi emlék. A védettség kijelölésénél nem kizárólagosan a történeti szemlélet dominál, hanem érvényesül egyfajta általános értékrend, miszerint a koruk környezeti kultúráját magas szinten reprezentáló épületek, építmények is védendőek, függetlenül építésük idejétől. Így helyezett védelem alá a község – a hazai gyakorlatban egyáltalán nem megszokott módon – színvonalas szocialista realista, azaz: „szocreál" épületeket is.

Az egykori elemi népiskola épületét 1900-ban emeltette a község, majd 1901-ben államosították. A földszintes eklektikus épület bejárata fölötti hangulatos toronyépítmény kihangsúlyozza a földszintes épület intézmény jellegét.

A barokk eredetű plébániaház a falu egyik legöregebb építménye, így annak ellenére érdemes a védelemre, hogy jelenlegi állapota - a sok átépítés után - nem sokat árul el koráról. Felújításakor az eredeti nyíláskiosztás és színezés visszaállítására kell törekedni.

Jellegzetes, nyerstégla homlokzatú ipari épületek, melyek építése a XIX-XX. század fordulójának környékére datálható. A kétemeletes, nyeregtetős építmények homlokzatait változatos téglakötésekkel díszítették.

Az egykori Arad-Csanádi HÉV „svájci” stílusban épült jellegzetes indóháza, domináns faszerkezetekkel. A településképet és a Kiszomborra való megérkezés élményét - úgy közúton, mint vasúton - meghatározó hangulatos épület, környezete azonban rendkívül sivár.

A római katolikus templom 1910-ben épült neoromán stílusban az 1777-ben felszentelt barokk templom helyére. A körtemplom műemléki helyreállítása során liturgikus terét átalakították és az addig szentélyként szolgáló rotundát leválasztották az épületről. A jellegzetes tömegformájú templom, melynek tornya a főhomlokzat szélén áll, a falukép meghatározó eleme minden irányból.

Az iskolaépület a két világháború közötti időszak jellegzetes építménye, az 1920-30-as évek Klebersberg-féle iskoláival rokon építészeti kialakítású.

Az általános iskola a XX. század közepén épült szocialista-realista „stílusban”. Evvel Kiszombor megúszta a 60-70-évek lapostetős, „ipari” iskolaépítési hullámát. A hangulatos, emeletes, magastetős épület, a falukép meghatározó eleme.

A művelődési ház a XX. század ötvenes éveiben épült szoc-reál stílusban. Utcai homlokzatának monumentalitásra törekvő, portikuszos kialakítása a falu központjában található klasszicista műemlékeket idézi.

A lakóházak a közeli kisvárosok építészetének hatásait mutatják. Az utcával párhuzamos tömegű eklektikus épületek a XIX-XX. század fordulójáról származnak és a paraszt-polgári cívisházak jellegzetes megoldásai köszönnek vissza rajtuk. Tagozataik, építészeti részleteik a historizáló-eklektika neobarokk és neoreneszánsz irányzatainak formálását követik és az országban általánosan elterjedt mintakönyvek szerint készültek.

Amikor az építészeti-néprajzi és irodalomtörténeti érték „találkozik”. Az épületben - melynek tornáca az előkerten át kifut az utcáig - lakott egy ideig József Attila, mint béreslegény. A hasonló tornácmegoldások a csanádi táj jellegzetességei, a faluban már alig találni belőlük.

Hagyományos fésűs elrendezésű, utcára merőleges beépítésű porták házai a Makó környéki településekre jellemző hangsúlyos attikával, a historizáló stílusok részletképzési sajátosságaival. A különféle akadémikus (elsősorban eklektikus, illetve szecessziós) stílusjegyek alkalmazása a jellemzően paraszti életformára „szabott” lakóházakon jól példázza a folyamatot, ahogyan a városi stílusirányzatok megihletik a falusi építészetet és bizonyos formai, stiláris elemek alkalmazására ösztönzik, anélkül, hogy az épületek struktúrájában jelentősebb változásokat indikálnának.

A XX. század első fele polgári villaépítészetének hatásait mutatja a kissé neobarokkos ízű, manzárdtetős ház, igaz, falusias utcafrontos beépítésben áll, előkertje nincs.

TEMETŐ
Kiszombor környezeti örökségének speciális fajtája a temetőművészet. A község sírkertjében az elmúlt egy-másfél évszázad kiemelkedően értékes síremlékei maradtak fenn, amelyek hűen tükrözik az egykori kisnemesi jellegű falu társadalmi szerkezetét. A legszínvonalasabb temetői alkotások általában a Rónay-család egyes ágainak tagjaihoz köthetők, akárcsak a falu kiemelkedő épületeinek esetében.

Évszázados kő síremlékek sora a Rónayak kriptáihoz vezető úton.

Egyedi sír, szobrászati díszítéssel.

A községi temetőtől elkülönülten, a temetősáncon túl, elkerítve található a Rónay sírkert. Legérdekesebb építménye a kálvária lépcsős alépítményével egybeépített kripta, amelyet a keresztút stációi öveznek, sajnos ma már a Jézus szenvedéseit ábrázoló képek nélkül.

A Zubán-kripta vélhetően a XIX. század közepe táján épülhetett. A homlokzati tornyos kápolnaszerű épület igényes szobrászati díszítéssel kialakított, szentélye félköríves. A különféle szentek homlokzati szobrai falfülkében, törpepilléreken és konzolokon állnak.

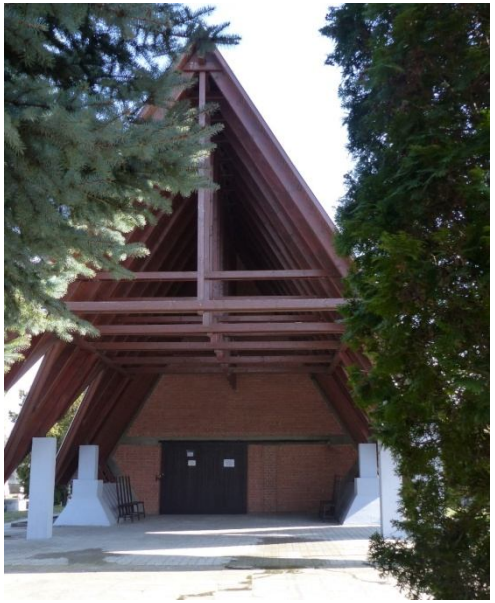
A temetősánc maradványai a Rónay sírkert bejáratánál. A temető lehatárolása hagyományosan mesterséges táji elemmel, temetőárok kialakításával történt. A temetőárok gyakorlati jelentőségén túl (állatok bejutásának megakadályozása, vízkormányzás, lehatárolás, stb.) a sírkertekkel kapcsolatos hitvilág lényegi eleme volt a népi kultúrában mindvégig. Jellemző, hogy az árok gondozása, fákkal, bokrokkal, élősövénnyel történő beültetése a közösség feladata volt a legtöbb faluban, amelyet közös munkával végzett egy-egy település népe. Az új temető „felfogásának”, kijelölésének szimbolikus eseménye szintúgy a körülsáncoláshoz kötődik, amely a teljes lakosságot megmozgató közösségi esemény volt országszerte. A temetősánc fontos cselekmények színhelye a halottkultusszal kapcsolatos népi hiedelemvilágban: ide öntötték a halottmosó vizet, égették el a szalmát, amelyen a halott feküdt, stb. De a temető megszentelt területén kívül, a sáncpartba temették sokszor a kereszteletlenül elhunyt kisdedeket, az öngyilkosokat, kivégzetteket, ismeretlen vándorokat.

A Rónay sírkert összképe a centrális alaprajzú kupolás neoromán sírkápolnával és a későbbi építésű modernista kriptával.

Unikális temetőművészeti emlék a Rónay-család art deco stílusú sírkápolnája a XX. század első feléből.

A ravatalozó a XX. század végének igényes építészeti alkotása, a színvonalas kiszombori temetőművészeti hagyományok méltó folytatója.

NEM VÉDETT ÉRTÉKEK

Értéket nemcsak védett épületek, építmények képviselhetnek, másként fogalmazva: nem lehet minden környezeti érték védett. Az építés egyik alapvető emberi célja, hogy harmonikus környezetet teremtsen, és ha ez sikerült: „érték teremtetett”, legyen az egy nyugalmat, békét árasztó sarok, vagy kiterjedt épületegyüttes. Az épített környezet védelme, pozitív alakításának igénye jelen kell hogy legyen a rotundától a község legeldugottabb szegletéig, templomtól, lakóházon át az ipari létesítményekig. De éppen így igaz az is, hogy az elődök munkásságát tisztelni illik, függetlenül attól, hogy az Árpád-korban, vagy a létező szocializmusban tevékenykedtek. Amelyik kor nem képes megérteni az előtte szólókat, nem várhatja el, hogy vele is másként bánjanak az utána jövők. Az eddigiek alátámasztására álljon itt Meggyesi Tamás építészprofesszor néhány sora, aki a legelsők között hívta fel a figyelmet a települési értékvédelemnek a szervezett értékvédelem által – lehetőségek híján – nem érintett területeire. Az írás az "Utcák és terek az alföldi kertes településekben" című munkájában jelent meg, az ICOMOS által 1987-ben közétett, az épített környezet védelmét deklaráló "Velencei Kartá"-jával kapcsolatban.

"A Velencei Karta jelentősége abban van, hogy először mondja ki: a történetiség egyetemes érték és az egyes korok emlékeit – függetlenül attól, hogy milyen régi korból származnak – települési és környezeti összefüggéseibe beágyazva kell megőrizni. Ez a felhívás meglepő azok számára, akik hozzászoktak ahhoz, hogy éles határvonalat kell vonni védett történeti és egyéb, illetve jelenkori településrészek közt. Maga a műemlékvédelem ugyan eljutott az épületegyüttesek, városrészek védelméig, ez a védelem azonban határokhoz kötött és kizárólagos: a védettség feltételezi saját ellentétét, a "nem védettség"-et és ezzel exkluzív módon kiemeli, miközben el is hanyagolja a történeti fejlődés egy-egy megnyilvánulását. A Velencei Karta nem a védetté nyilvánított településrészek és épületek számát kívánja szaporítani, hanem egy új szemléletnek ad hangot, amelyik az ÉPÍTETT EMBERI KÖRNYEZET FOLYAMATOSSÁGÁT helyezi előtérbe. Ez a szemlélet a meglévő nemesítését előtérbe helyezi a minden áron újat akarással szemben. Nem azt kívánja, hogy állítsuk meg a fejlődést és mindent úgy őrizzünk meg, ahogy az mára kialakult, hanem arra hívja fel a figyelmet, hogy a jövő csak a múlt gyökereiből táplálkozva, azt megőrizve és továbbfejlesztve "ép"-íthető, csak a folyamatosság tiszteletben tartása teremthet "egész"-séges emberi környezetet. Bármelyik rétegét is tagadjuk meg, fojtjuk el saját történelmünknek, az a nemzeti, táji, kulturális és történeti identitástudat belső meghasonlottságához vezet. Minden igazi kultúra alapja az ősök tisztelete".

Ahogy mondani szokták: minden kornak megvan a joga, hogy otthagyja lenyomatát a települések arculatán.

TELEPÜLÉSKÉPI SZEMPONTBÓL ELTÉRŐ JELLEGŰ TERÜLETEK

Kiszombor központjának helyenként zártsorúvá alakult, már-már kisvárosi hangulatú beépítése és a külső területeken található jellegzetes falusi utcák települési arculata meglehetősen eltérő, azonban a különböző utcaképi karakterek közötti átmenet fokozatos, valamely szerkezeti elemhez köthető éles határvonal nem állapítható meg. A nőtt és tervezett településszerkezeti elemek utcahálózatban megfigyelhető kettőssége - a struktúrákat kitöltő döntően fésűs (oldalhatáros), falusias beépítések azonossága miatt – a településképi arculatban kevéssé jelentkezik. Magától értetődő módon adódó elhatárolás híján a faluközpont sajátos településképi arculatú területét „virtuális”, adminisztratív jellegű „poligon”, a műemléki jelentőségű területet övező műemléki környezet határvonalával írjuk körül. A határolásnak ez a módja jól kifejezi a központ kettős jellegét is, ami települési centrum és országos műemlékektől meghatározott terület mivoltában nyilvánul meg. Kiszombor beépített területének falusias és településközpont területekre történő felosztása megfelelően körülírja a településképi arculat lényegi eltéréseit, alkalmazásukkal a falukép koherens módon jellemezhető.

A műholdképen pirossal a településközpont területe, barnával a falusias beépítések vannak kiemelve, az „egyéb” területek nincsenek színezve.

TELEPÜLÉSKÖZPONT

A centrumban a későbbi átépülések dacára döntően a történeti épületállomány dominál, azaz a Kiszomboron megtelepedett kis- és középnemesi réteg jellemzően klasszicista indíttatású rezidenciális építészete, valamint a főbb középületek. A legtöbb értéket természetesen az országos védelem alatt álló műemléki jelentőségű terület tartogatja, amely országos kitekintésben is egyedülálló, feltétlen megóvásra érdemes örökség. Emellett a műemléki jelentőségű terület történeti, építészeti környezetének, településen belüli kapcsolatainak megőrzése szempontjából (egyfajta pufferterületként), de az itt fennmaradt történeti épületek, jellegzetes arculati tényezők fennmaradása miatt is fontos a „műemléki környezet” területe.

A településközpontban gyakoriak a zártabb utcaképet eredményező utcavonallal párhuzamos tömegű beépítések. A hagyományos épületek túlnyomórészt nyeregtetősek, bonyolult tetőidom, manzárdtetős kialakítás nem jellemző. A tömegformálás többnyire egyszerű, szimmetrikus, illetve szimmetriára törekvő, a homlokzatképzés sajátossága a horizontális tömegeket ellenpontozó, a nyílástengelyek álló formátumú ablakaitól meghatározott vertikális tagolás, valamint a bejáratok hangsúlyos kialakítása. A fent jellemzettől markánsan eltérő tömeg- és homlokzatkialakítás általában újabb fejlemény.

A településközpontban a megörökölt történeti arculat megőrzése, továbbfejlesztése a cél. Ennek eszköze egyaránt lehet az építészeti, történeti, város- és utcaképi szempontból fontos épületek értékőrző korszerűsítése, felújítása - legyen az védett, vagy nem védett -, valamint a XXI. század kortárs építészetét minőségi módon megjelenítő újabb alkotás, foghíjbeépítés. Utóbbi esetén alapkövetelmény, hogy a helyi építészeti hagyományokat tiszteletben tartó, azokhoz igazodó legyen, kerülve a környező épületállomány történetiségét hamis, feleslegesen archaizáló architektúrával relativizáló megoldásokat. Az illeszkedés „játékszabályait” betartó új alkotás mindenkor legyen saját korának „gyermeke”.

Különösen fontos feladat a települési összefüggéseikből kiszakított, sokszor indokolatlanul előtérbe állított műemlékek eredeti, történetileg hiteles térbeli, szerkezeti kapcsolatait érzékeltető beépítések megvalósítása.

FALUSIAS BEÉPÍTÉSEK

A területen a falusias életformának, gazdálkodásnak megfelelő, de a kertvárosi életvitelre vágyók igényeit is szolgálni tudó, jellemzően egyedi – családi - házas tömbök találhatók. Telkenként egy rendeltetési egység az általános, a beépítési mód legtöbb esetben oldalhatáros, esetenként zártsorú vagy szabadon álló. Az újabb telektömbökben gyakori az előkertes épületelhelyezés, de a hagyományos beépítésekben szinte kizárólagos az utcafrontos elrendezés.

A legkorábbi épülettípusokra a népi építészet rendkívül kiérlelt arányrendszere jellemző. Díszítésük mértéktartó, legfeljebb a nyíláskeretezésekre, az oromzat deszkázatának és a faszerkezetek fűrészelt díszítésére korlátozódik. A legtöbb esetben azonban a szerkezet és funkció tökéletes összhangja adja az esztétikai hatás döntő részét. Az emberi lépték, a nyílások és a tömör falak, a világos és sötét felületek kiegyensúlyozott rendje ma már utánozhatatlan harmóniát teremt.

EGYÉB TERÜLETEK

Az előző két kategóriába nem besorolható, döntően nem beépített jellegű területek, mindenekelőtt a határ, a nagyobb zöldfelület jellegű területek, sportpályák, temetők, az ún. települési kihelyezett funkciók területe, amelyek sok esetben sajátos arculattal rendelkeznek, ezek azonban annyira szerteágazók és speciálisak, hogy átfogó jellemzésük nem lehetséges.

A természetes környezet átalakítására irányuló „műszaki tevékenységek” fennmaradt nyomai közül a tájon legkorábbiak a kunhalmok, kurgánok. A földpiramisok általában valamely „történelem előtti” lovasnép egy-egy törzse, vagy nemzetsége kiemelkedő személyiségének sírja fölött emelkedtek, de voltak közöttük sírokat nem tartalmazók is, valószínűleg egyéb kultikus funkcióval. A sokszor meglehetősen nagyméretű halmok létrehozása, a kor technikai színvonalán, csak a teljes közösség összefogásával volt megoldható, így megbecsülendő emlékei távoli őseink, hitük „hívószavára” tett erőfeszítéseinek. Általában magasabb, árvízmentes hátakon, kiemelkedéseken, ártér felé eső szegélyeken, folyókanyarulatok közvetlen közelségében helyezkedtek, illetve helyezkednek el. A kunhalmok tájképi, régészeti, természetvédelmi és kultúrtörténeti szempontból egyaránt kiemelkedően értékesek, az alföldi táj jellegzetes morfológiai elemei.

AJÁNLÁSOK

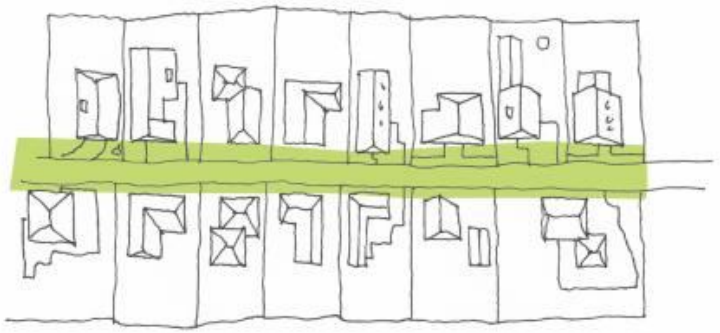
Az alábbi fejezet célja, hogy segítséget nyújtson néhány gyakran felmerülő építészeti, városépítészeti kérdésben, bemutatva azokat a lehetséges válaszokat, amelyek az esetek döntő részében működőképesek lehetnek. A szépség sokféle lehet. Tekintettel arra, hogy településesztétikai kategóriáink nem feltétlenül objektív megítélés nyomán alakultak ki, nem szeretnénk kizárólagos érvénnyel állást foglalni, leszűkíteni a lehetőségeket. Viszont szeretnénk bemutatni, hogyan kerülhetők el a legáltalánosabb hibák, fenntartva a lehetőségét annak, hogy ugyanazon problémafelvetésre egészen más helyes megoldások is létezhetnek. Az alábbi ábrák nem az építési előírások, szabályzatok rajzos illusztrációi, hanem a környezetbe való illeszkedés, a tradíciókhoz történő kapcsolódás fontosságára, annak előnyeire hívják fel a figyelmet.

RAJZOS „SILLABUSZ”

TELEPÍTÉS, BEÉPÍTÉS

Az épületek elhelyezésekor figyelembe kell venni a telek geometriai adottságait. Az utcafronttól túlságosan hátrahúzott épületelhelyezés általában kedvezőtlenül befolyásolja a telekhasználatot, a ház mögötti belátástól védett, intim kert területe leszűkül.

Az épület telepítésekor figyelembe kell venni a szomszédos épületek elhelyezkedését. A már meglévő szomszédos épületek által meghatározott beépítési vonaltól való bármilyen irányú eltérés legtöbbször kedvezőtlenül befolyásolja az utcaképet.

HOMLOKZATMAGASSÁG, ÉPÍTMÉNYMAGASSÁG

Az épület magasságának meghatározásakor figyelembe kell venni a szomszédos beépítések magasságát. Közel azonos magasságú épületek emelésével általában könnyebben alakul ki harmonikus utcakép és a szomszédos beépítések benapozása is kedvezőbb lesz.

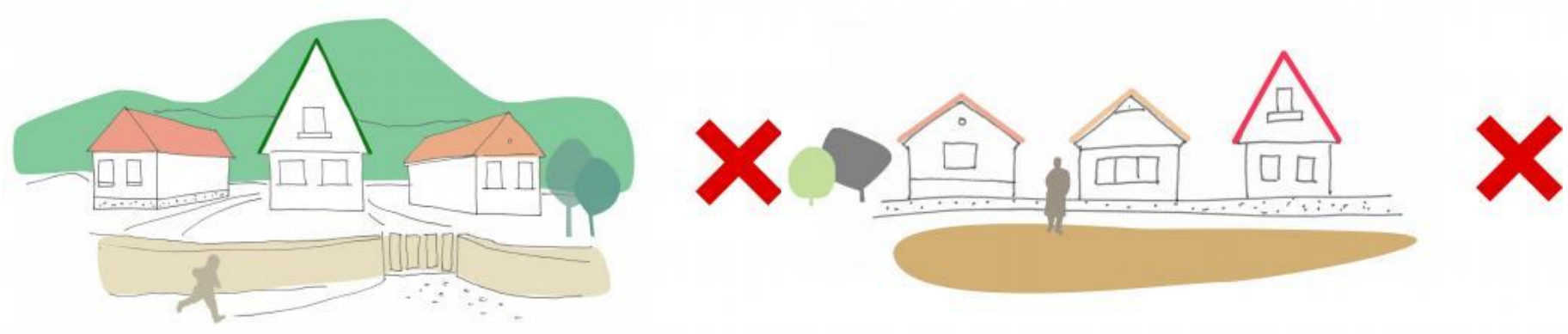

TETŐK

Az újonnan épülő épület tömegének meghatározásakor figyelembe kell venni a környező épületek tetőzetének hajlásszögét. A szomszédokétól túlzottan eltérő hajlásszöggel épülő tetőzet megbonthatja az utcakép egységét. A magyar települési kultúrában a 40° körüli tetőhajlásszög általános, megfelelően az ország éghajlati adottságainak.

Az épületmagasság meghatározásakor el kell fogadni a környezet kialakult jellegzetességeit. Az épületszintek „elrejtése” (pl. tetőszerű szerkezetekben) általában kedvezőtlen építészeti megoldásokhoz, kevésbé harmonikus településképekhez vezet.

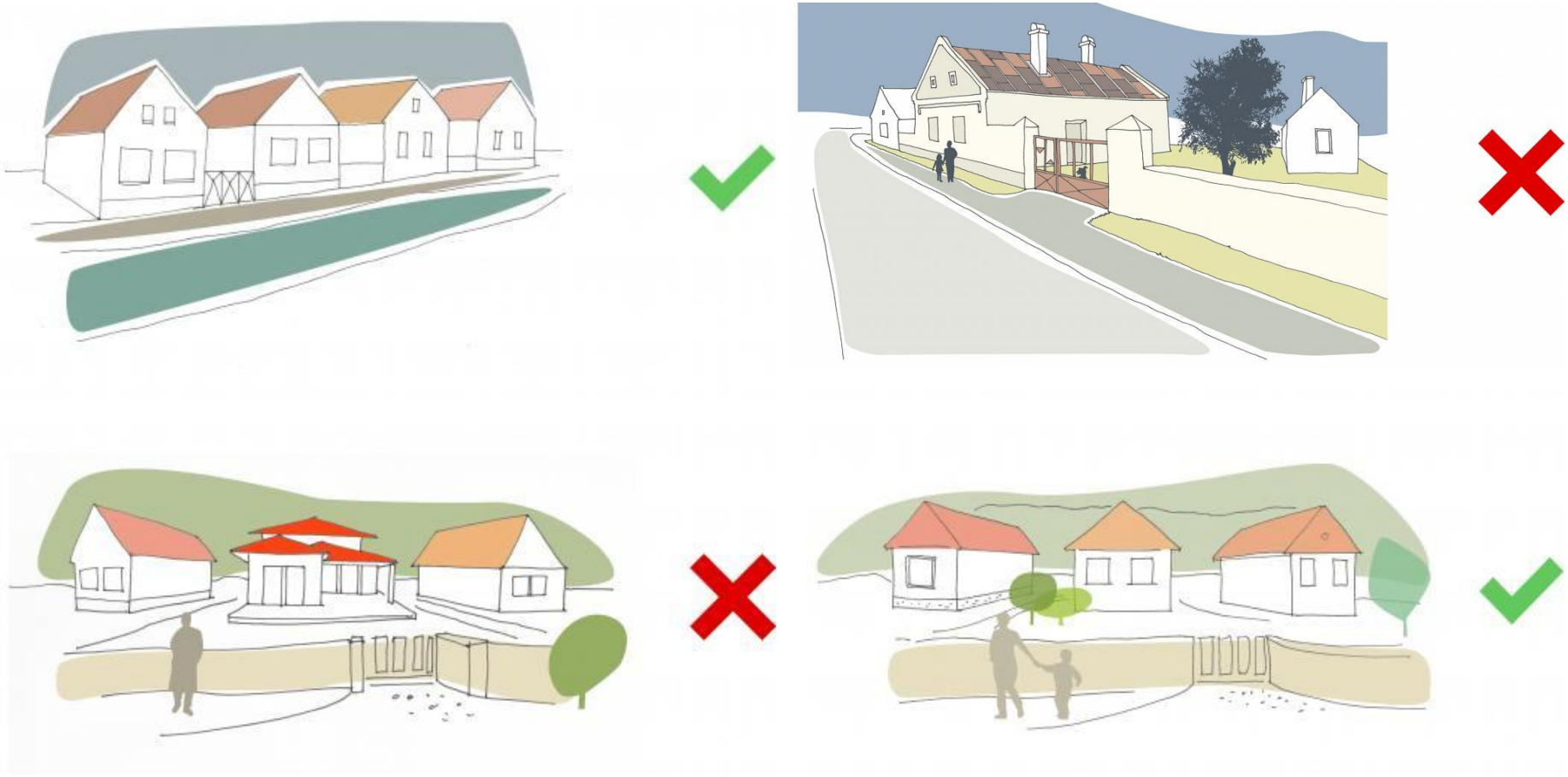

Az újonnan épülő épület tömegének meghatározásakor figyelembe kell venni a környező épületek tetőzetének formai jellegzetességeit. A túlzottan mozgalmas, vagy a környező tetőfelületek jellegétől elütő új tetőzet megbonthatja az utca- és településkép egységét.

Környezetétől túlzottan elütő anyagú, színhatású, textúrájú tetőhéjazat alkalmazása általában kedvezőtlenül befolyásolja az utca- és településképet. Mozgalmas tető-felületek általában tágas, szabadonálló beépítésű telken álló, tagolt tömegű, „villa”-jellegű épülettömegek fölött nyújtanak elfogadható építészeti megoldást.

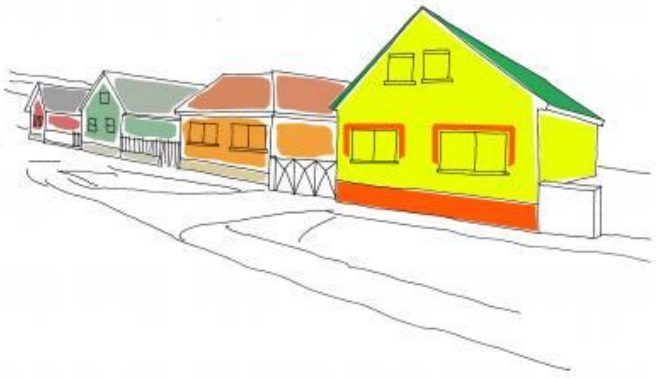

HOMLOKZATKÉPZÉS

Az újonnan épülő épület homlokzati kialakításának meghatározásakor figyelembe kell venni a környező épületek homlokzatképzési jellegzetességeit. A színében, anyaghasználatában túlzottan változatos, vagy a környezetétől elütő új homlokzat megbonthatja az utca- és településkép egységét.

Meglévő történeti épület felújításakor, korszerűsítésekor törekedni kell a Kiszombor arculatát alapvetően meghatározó stiláris jellegzetességek megőrzésére. A tagozatok eltávolítása a ház jellegének elvesztéséhez vezet, ahogy általában kedvezőtlenül befolyásolja a homlokzati megjelenést és ezzel az utcaképet a nyílászárók osztásának elhagyása, de méginkább azok formájának, tengelyrendszerének megváltoztatása. A felújításkor szerencsés az egész épület egy egységként való kezelése, a teljes homlokzat egységes felújítása, függetlenül a tulajdonok megoszlásától.

A TELEPÜLÉS- ÉS UTCAKÉPEK KIEGÉSZÍTŐ ELEMEI

A kerítés az épületeknek az utcaképet alapvetően befolyásoló kiegészítője, ezért formájának, anyagának meghatározásakor figyelembe kell venni a terület jellemzőit a szomszédos telkeken alkalmazott megoldásokat. Az előkertes, ún. kertvárosias területek ténylegesen „kertváros” jellegének alapfeltétele a telkek átláthatósága, ezért ezeken a területen tömör, vagy az átláthatóságot gátló megoldások (pl. nádszövet) alkalmazása nem szerencsés. A kerítések anyagának éppoly igényesnek kell lenni, mint az épületekének, ideiglenes jellegű megoldások, környezetbe nem illő anyaghasználat akadálya lehet az utcaképek harmonikus alakításának.

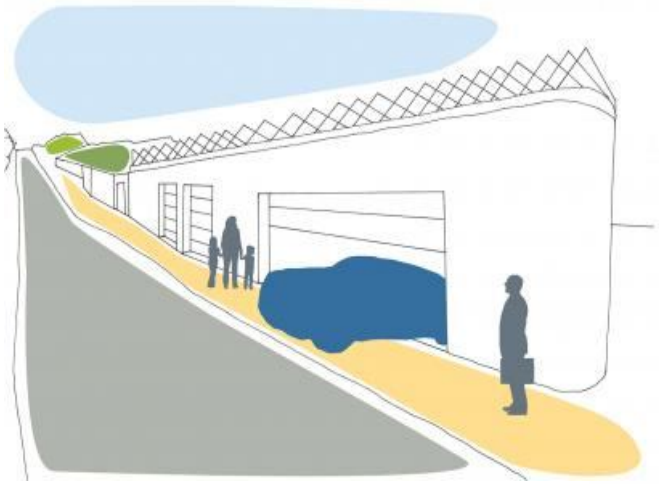

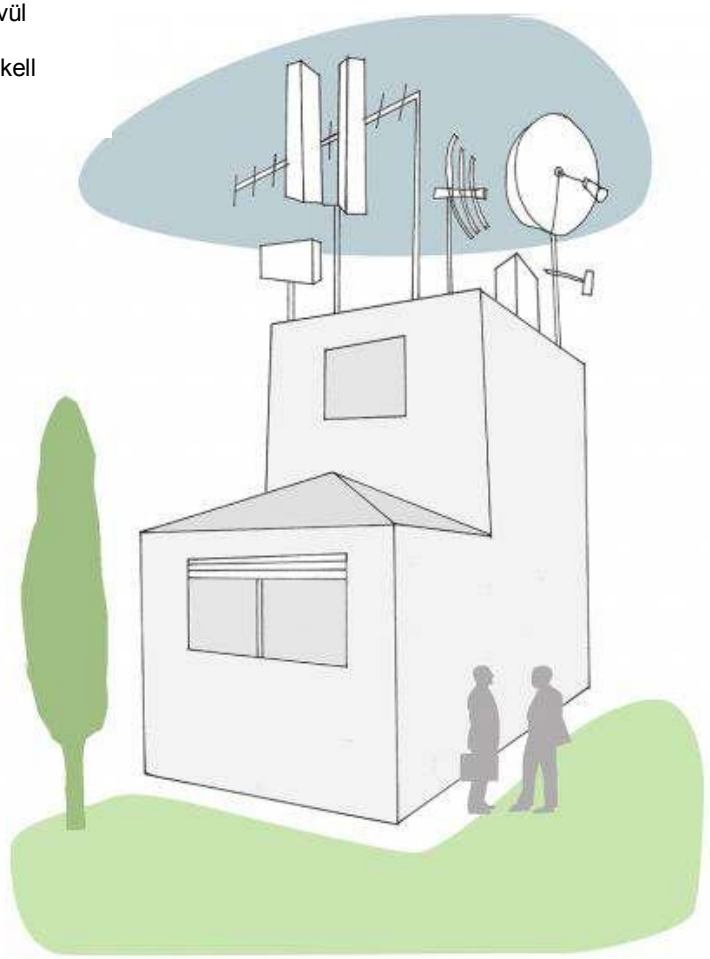

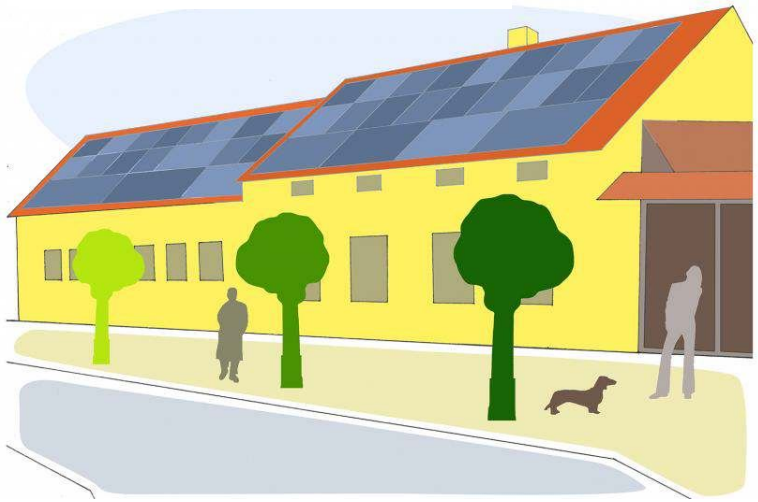

Előkertes beépítés esetén tömör kerítés alkalmazását kerülni kell.

A külső- és tetőszerelvények, klímák, antennák, parabolavevők, gépészeti berendezések, stb. utca- és településképi hatása rendkívül kedvezőtten, ezért rejtetten, közterületről nem láthatóan kell elhelyezni őket.

Napenergiát hasznosító tetőszerelvények telepítésekor törekedni kell arra, hogy a berendezések ne takarják el teljesen a tetőfelületeket, a héjazat felülete maradjon a meghatározó.

TETŐK

Kiszombor építészeti örökségének túlnyomó hányada viszonylag egyszerű, homlokzati megjelenésében szimmetrikus, metszetében sokszor aszimmetrikus (utca felől térdfalas, süllyesztett fedélszékű), különösebb felépítmény nélküli nyeregtetővel épült. A történeti stíluskorszakokban manzárdtető ritkán fordul elő, inkább XX. századi épületeken látható, de kijelenthető, hogy általában az alapvető építészeti hagyományoktól idegen. A XX. század második felétől, a modernista építészet térhódításával jelennek meg a lapostetők, jónéhány településépítészeti konfliktus forrásává válva.

A magastetők héjazatának anyaga a településkép harmóniájának fontos összetevője. A hazai meteorológiai viszonyokhoz, az építéstechnikai adottságokhoz, Kiszombor történetileg kialakult sziluettjéhez alapvetően a (lehetőleg természetes színű, textúrájú) pikkelyfedések illeszkednek. A „pikkely” kifejezés itt elsősorban arra utal, hogy viszonylag kisméretű elemek egymásra takaró rendszeréből áll össze a fedés, amely struktúra a legkülönbözőbb méretű és geometriájú tetőfelületek fedésére alkalmas.

TAGOZATOK, ÉPÜLETORNAMENTIKA

Kiszombor történeti építészetének alapvető jellegzetessége a legkülönfélébb építészeti tagozatok alkalmazása. A házak túlnyomó részének alapfelépítése, tömegformálása lényegében megegyezik, a korstílus követelményeinek tagozatok és épületornamentika alkalmazásával feleltek meg. A tagozatrendszerek kezdetben a klasszikus formatan szabályai szerint alakultak, a későeklektika és szecesszió korában azonban fokozatosan egyedivé váltak.

Késői eklektikus tagozatok egy utcával párhuzamos tömegű házon. Szalagkeretezésű ablak, felette egyenes szemöldökpárkánnyal, az ablakcsoportok mellett geometrikus dór fejezetű pilaszter. Az épülettagozatok minél plasztikusabb megformálása gyakorlati jelentőséggel is bírt. Az erősen kiülő szemöldökpárkány esztétikai szerepe mellett a csapóesőtől is védte az alatta elhelyezkedő nyílászáró szerkezetet.

ABLAKOK

A helyi építészeti örökségre általában az egyszerű tömegformálás jellemző, éppen ezért is kaptak nagyobb hangsúlyt a nyílások. Az ablakok keretezésére, a nyílászárók asztalosszerkezetének igényes kialakítására különösen nagy energiákat áldoztak.

BEJÁRATOK

A bejáratok kitüntetett pontjai az épületeknek, ennek megfelelő megformálással. Igaz ez a keretezésre, amely általában tagoltabb, mint az egyéb nyílászáróké, és igaz a nyílászáróra, amely egyedi asztalosmunka.

KAPUK

A kapuk jelentőségét nem lehet túlhangsúlyozni. A kapuszárnyak igényes, „strapabíró” szerkezetek a legkülönfélébb tagozatokkal, kovácsoltvas kiegészítőkkel. Természetesen már a kapunyílás is megkapja az őt megillető frekventált helyet és kiképzést. Mennyire más ez, mint korunk lélektelen garázskapui!

43

HOMLOKZATKÉPZÉS

Kiszomboron az épületek túlnyomó része, megfelelően a történeti stílusok hagyományainak és a falu földrajzi elhelyezkedésének vakolt homlokzatképzéssel épült. A tagozatokat, kő hiányában vakolatból és gipszstukkóból állították elő, végül a falsíkokat és az épületplasztika elemeit, általában földszíneket alkalmazva lefestették. A fenti anyagok kiegészítőjeként egyes kiemelt épületek esetében előfordulnak kőből, esetleg műkőből készült tagozatok is, ezek azonban sosem terjedtek el szélesebb körben.

TÉGLABURKOLATOK

Kiszombor jellegzetes malomépületeinek homlokzatburkolata a préstégla, amelyet a régiek egyszerűen csak „kőnek” neveztek jó alföldi szokás szerint. Textúrájának időtlen szépsége, melegsége miatt nemcsak a történeti korokban, hanem napjainkban is kedvelt burkolóanyag. A legegyszerűbb formanyelvű épületet is „feldobja” és a legharsányabbat is segíti a környezetbe illeszkedni, „viselkedni”.

NAPELEMEK, NAPKOLLEKTOROK

A technika fejlődése újabb és újabb kihívások elé állítja az építészetet. Ezek közül az egyik legfrissebb a napelemek, napkollektorok elhelyezése. Történeti épület esetében gyakorlatilag kizárt, hogy a berendezések javítsák azok utcaképi megjelenését. A képen látható megoldás erénye, hogy a készülék hagyja élni a tetőfelületet.

ÁRNYÉKOLÁS

A klíma megváltozása elengedhetetlené teszi az épületek hővédelmének, ezen belül a nyílászárók külső árnyékolásának megoldását. Szerencsére mindig „kéznél lévő”, történetileg jól bevált megoldás a zsalugáter, amely hajdan az ablakok jelentős része előtt megtalálható volt. Elegáns, házainkat öltöztető szerkezet, amely az esetek döntő többségében pozitív módon befolyásolja a homlokzati megjelenést. Kényelmesebb a redőny kezelése, ennek beépítése azonban csak akkor optimális az utcakép szempontjából, ha szerkezete (redőnyszekrény, vezetősínek) rejtve marad.

KERÍTÉSEK

A kerítések az utcaképek legfontosabb épített kiegészítő elemei, amelyek vagyonvédelmi funkcióik mellett fontos térformáló szereppel is bírnak. Igényes építészeti kialakításukkal sokszor az épületekkel egyenrangúvá válhatnak.

Általánosságban elmondható, hogy előkert nélküli, utcafrontos beépítésnél tömör kerítést alkalmaztak, ennek anyaga lehet deszkapalánk, de épített szerkezet is. A nyerstégla homlokzatú kerítéseken az épületeken alkalmazott jellegzetes tagozati megoldások egyszerűbb variánsai tűnnek fel.

A lazább, oldottabb utcaképet alkotó előkertes területeken az áttört kerítés dívik, mely falazott pillérek közötti betételemekből áll. A betétek lehetnek hézagos lécburkolatból, de igényesebb, tartósabb megoldásként kovácsoltvasból, vagy merev, ún. heidecker-hálóból is. Az utcakép szempontjából semleges, nem zavaró az egyszerű drótháló alkalmazása.

LÁBAZATOK

Az épületek lábazata úgy esztétikai, mint műszaki szempontból kiemelt jelentőségű. A lábazati zóna a ház talapzata, erőt kell sugározzon, így a történeti építészetben szinte kizárólagos a pozitív, falsíkból kiugró lábazat. A szerkezetet mindig igyekeztek tartós anyagból építeni, a csapóeső, a fagyok és egyéb meteorológiai hatások miatt. Legegyszerűbb kialakítású a festett vakolt lábazat, gyakori a fagyálló tégla alkalmazása, a XIX. század végétől terjedt el a műkő, de különös módon nem ritkák a terméskő burkolatok sem.

6

JÓ PÉLDÁK

A hagyományokhoz való korszerű viszony nem csak a megőrzést, hanem az organikus fejlődést is magában hordozza. A település nem válhat múzeummá, skanzenné, az élő falu sajátossága a folyamatos megújulás, ahogy az élet alapfeltétele is a sejtek állandó cserélődése miközben a szervezet önazonos marad. Rendkívüli jelentőségű ebből a szempontból, ha a település igyekszik a legjobb erőket felvonultatni középületei megformálásához, ezzel példát mutatva lakosai számára a magánerős építkezésekhez.

Felelősség, ugyanakkor nagy megtiszteltetés is folytatni, részesévé válni a hagyománynak, kapcsolódni a kulturális folyamatosságba, egy újabb - és nem a leggyengébb - láncszemét létrehozva a kiszombori tradícióknak. A hagyomány fenntartása természetesen nem a minden áron való ragaszkodást jelenti a múlt emlékeihez, értékrendjéhez, hanem az évszázados építési, fejlődési folyamatba való szerves illeszkedést. Ez természetesen magas fokú "empatikus" készséget követel meg öröklött értékeinkkel szemben és nem utolsó sorban a kompromisszumokra való hajlandóságot.

A bemutatott példák egyik része a faluképbe jól illeszkedő, azt gazdagító új épület, míg a másik fele értő módon, az épület értékeit megőrizve végrehajtott

A hagyományokkal szakító, ugyanakkor újfajta értéket teremtő additív tömegalakítású igényes architektúrájú kortárs épület.

Az óvoda gondozott historizáló-eklektikus épülete a középületek értékőrző felújításának, korszerűsítésének szép példája.

7

UTCÁK, TEREK

A közterületek komfortja és esztétikája szempontjából meghatározó a burkolatok minősége, ahogy igaz ez a telken belüli burkolt felületekre is. A történeti korokban a falu utcáin általános volt a kiselemes burkolat.

A járda- és térburkolatok minősége, esztétikája alapvető a településképi arculat szempontjából.

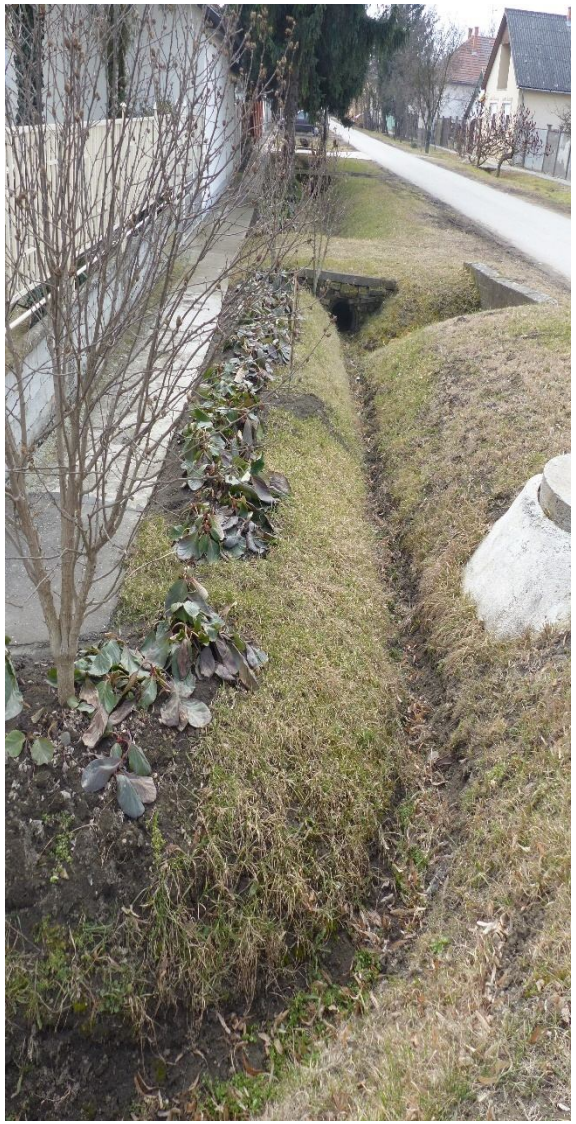
A kiselemes burkolatok nagy előnye műszaki vonatkozásban, hogy viszonylag könnyen javíthatók, elemei bármikor visszahelyezhetők, újrapozícionálhatók.

Településépítészeti szempontból a lehetőségek szinte korlátlan tárháza áll rendelkezésre a különféle burkolati minták, rakási módok (hálós, halszálka, kötésben lévő, stb.) alkalmazásával.

Általánosságban elmondható, hogy igényes burkolatok természetes anyagú, saját textúrájú, nem színezett elemekből képezhetők, de esztétikus lehet a szépen kivitelezett öntött (pl. aszfalt) felület is.

Célszerű ezért újra alkalmazni a századok óta bevált anyagokat, mint a bazalt, vagy gránit kis- és nagykockakő, a tégla és klinkerburkolatok.

Kiszombor utcáinak, tereinek hangulatáért „felelősek” a közterületekről látható, azok képét ilyen formán erősen meghatározó gondozott magánkertek is.

A közterületek esztétikáját alapvetően befolyásolják az utcákon elhelyezett kiegészítő elemek, legyen az művészeti alkotás, vagy közmű jellegű létesítmény, de különösen a kertépítészeti kisépítmények.

Az utcákon, tereken megjelenő ún. mélyépítési elemek: szegélykövek, az árkok burkolata, átereszek, padkák stb. jelentősége is kiemelkedő.

NÖVÉNYZET

Az épített elemek mellett a települések arculatának fontos meghatározója a növényzet, illetve önmagában az a tény, hogy a „zöld” milyen mértékben van jelen a településen. A közterületek növényzete éppúgy része a település „műszaki berendezéseinek”, mint a természeti környezetnek, hiszen alapvetően mesterségesen létrehozott, a településszerkezet jellegét befolyásoló rendszer része.

A „zöld” szerepe rendkívül sokoldalú, betölt úgy településesztétikai, műszaki, mint közérzetjavító feladatokat. A települési arculat formálásában egyként részt vesznek a közterületek, közparkok, közkertek fasorai, fásított területei és az intézményi- és magánterületek kertjei, ezek gondozottsága, vagy elhanyagoltsága, léte, vagy nemléte (leburkoltsága) befolyásolja a településképi arculatot is.

A „zöld” az épített elemek megjelenésére szintén kihatással van: egységesíti az utcaképeket, jótékonyan kitakar, váratlan feltárulásokat, „képkivágásokat” eredményez.

Természetesen a növényzet telepítésekor tekintettel kell lenni az építészeti környezetre, az épületek méretére, jellegére, hogy azok benapozását, feltárulását kedvezőtlenül ne befolyásolja a vegetáció. Fontos szempont, hogy a látványos műemlékek, idegenforgalmi értékek „fotózhatósága” ne lehetetlenüljön el a fák takarása miatt.

REKLÁMOK

8

A közterületre kirakott hirdető táblák, cégérek, reklámfelületek nagyban befolyásolják az utcaképet, ezért oda kell figyelni arra, hogyan hirdetjük szolgáltatásainkat. Az igényes, nem túl feltűnő, de jól észrevehető feliratok is elérhetik figyelemfelkeltő céljukat. A hirdetés lényege a tájékoztatás, ezt tehetjük utcaképbe illően is.

Különösen fontos megtalálni a kényes egyensúlyt a történeti épületek esetében, hogy azok építészeti értékei ne sérüljenek. A visszafogott, lényegre törő hirdetések szerencsések, amelyek hagyják élni az épületek tagozatait, építészeti formáit, ezért az ún. tömbbetűkből álló feliratok tudnak a legjobban illeszkedni az épületekhez. Természetesen nagyon fontos, hogy a hirdetés megtervezésekor figyelembe vegyék a homlokzat osztásrendjét, arányait, mert az építészeti tagozatok, részletek, netán nyílászárók kitakarása általában nem szerencsés megoldást ad.

MELLÉKÉPÜLETEK

A településkép szempontjából nemcsak a porta főépületei, de a melléképületek, gazdasági létesítmények is meghatározók lehetnek. Különösen igaz ez Kiszombor esetében, ahol hagyományai vannak egyes gazdasági épületek utcafrontra való elhelyezésének. Ezek az épületek egyben azt is kiválóan példázzák, hogy az építészeti igényesség nem „állhat meg” a főépületnél, annak át kell hatni épített környezetünket annak teljességét illetően.

IMPRESSZUM

MEGBIZÓ:

Kiszombor Nagyközség Önkormányzata
6775 Kiszombor, Nagyszentmiklósi út 8.
tel.: 62/525-090
e-mail: ph@kiszombor.hu
web: www.kiszombor.hu

Polgármester: Szegvári Ernőné

Főépítész: Kiss Lajos

SZÖVEG:
Pap Ádám

FOTÓK:
A külön nem jelölt képeket Pap Ádám készítette.

ÁBRÁK:
Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft.